

УДК 332.3

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ НОВИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СТРУКТУР

О. Кібукевич

Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

Ключові слова: земельна реформа, трансформація землекористувань, агрохолдинги.

Постановка проблеми

Реформування земельних відносин в аграрному секторі призвело до значних трансформаційних процесів, що змінили форми господарювання за рахунок розпаювання та приватизації земель. Результатом цього стало утворення на засадах приватної власності та оренди на землю і майно господарських структур ринкового типу, починаючи із дрібнотоварних селянських господарств і закінчуючи великими господарськими об'єднаннями. Така різноманітність організаційно-правових форм господарювання аграрних підприємств вимагає побудови нових моделей земельних відносин.

Сучасними тенденціями розвитку агроформувань є поширення процесів інтеграції у сільському господарстві, тобто передавання земельних ділянок в оренду великим промисловим, торговим і фінансовим об'єднанням. Питання діяльності таких об'єднань в Україні поки що недостатньо досліджене, проте, беручи до уваги їх вплив на сільськогосподарське виробництво, воно є доволі актуальним і перспективним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, які стосуються вирішення цієї проблеми

Багато вчених [1, 6, 7], досліджуючи розвиток земельних відносин за час здійснення земельної реформи, сходяться на думці, що нині розпочався новий етап реструктуризації аграрних підприємств, який передбачає перерозподіл земельних ресурсів у бік великих територіальних аграрно-промислових структур: агрохолдингів, корпорацій, аграрно-промислово-фінансових груп (АПФГ) тощо. Причому виникають та функціонують вони без достатнього державного регулювання та відповідного законодавчого забезпечення.

Особливості утворення та стрімкого розвитку за порівняно незначний термін діяльності таких об'єднань викликають значний науковий інтерес. Так, різні форми інтеграції сільськогосподарських підприємств досліджуються у працях українських та зарубіжних вчених: В.Г. Андрійчука, А.С. Кириленка, А.Кучера, В.З. Мазлоєва, Р.Ю. Оганесова, О.А. Родіонової та інших науковців [1, 2, 5–7]. Проте в наукових колах нині не існує єдиної спільної думки щодо перспектив розвитку таких форм аграрно-промислової інтеграції з погляду інтересів як держави, так і суспільства. Тому очевидна актуальність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Постановка завдання проблеми

У роботі наведено результати дослідження трансформаційних процесів у землекористуванні аграрного

сектору, наслідком яких стало виникнення на території України нових територіальних господарських структур на основі інтеграції.

Виклад основного матеріалу проблеми

Як відомо, трансформації суб'єктів господарювання в АПК України пройшли декілька відмінних етапів. Для перших характерною була відсутність істотних змін у структурі сільськогосподарського виробництва. Наступний етап розпочався із підписання Указу Президента "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки". На цьому етапі було остаточно закріплено право приватної власності на землю, відбулись значні позитивні перетворення: виникла велика кількість приватних сільськогосподарських підприємств, розвивались орендні земельні відносини тощо.

Водночас, внаслідок змін у використанні земель сільськогосподарського призначення, сформувалася нерациональна структура землекористування, характерними стали черезсмузжя, вклинювання в основні масиви, подрібненість сільськогосподарських угідь, погіршення їх якісного стану, що потребує комплексу заходів землеустрою щодо оптимізації використання та охорони земель. Стихійність та безсистемність у формуванні нових землекористувачів, відсутність достатнього науково-методичного та фінансового забезпечення цього процесу призводять до того, що постійно змінюються організаційно-правові форми господарювання.

Аналізуючи динаміку розвитку сільськогосподарських підприємств в Україні за 2003–2008 роки (табл. 1), можна говорити, що, з одного боку, сформувалися чіткі тенденції до збільшення кількості фермерських господарств та приватних підприємств, а з іншого – до зменшення кількості сільськогосподарських кооперативів та державних підприємств.

Нині, за дослідженнями багатьох вчених, розпочався третій етап розвитку агроформувань. Характеризується він посиленням процесів інтеграції та кооперації у сільському господарстві, які передбачають концентрацію виробництва і ресурсів великих товаровиробників.

Так, наприклад, у 2008 р. 10 % усіх сільськогосподарських підприємств використовували майже 77 % від загальної площі сільськогосподарських угідь [8].

Поширення набувають різні форми об'єднання сільськогосподарських і промислових підприємств, банків, наукових, проектних та інших господарств: агрохолдинги, корпорації, аграрно-промислово-фінансові групи (АПФГ), агроконсорціуми тощо.

Хоч такі господарські структури як форма господарювання відомі доволі давно, лише останніми роками вони почали стрімко розвиватись.

Таблиця 1

**Динаміка структури агроформувань України
станом на 01.01.2010 р. [8]**

Види агроформувань	2003 р.		2005 р.		2007 р.		2008 р.	
	тис. од.	%						
Господарські товариства	8,7	14,6	7,9	13,7	7,4	12,7	7,8	13,3
Приватні аграрні підприємства	4,0	6,8	4,1	7,1	4,2	7,2	4,3	7,3
Сільсько-господарські кооперативи	1,9	3,2	1,5	2,6	1,3	2,2	1,1	1,9
Фермерські господарства	43,0	71,8	42,4	73,3	43,5	74,5	43,9	74,3
Державні підприємства	0,5	0,9	0,4	0,7	0,4	0,6	0,4	0,6
Разом	59,9	100,0	57,8	100,0	58,4	100,0	59,1	100,0

Завдяки значно більшим технічним і фінансовим можливостям, вони по суті витісняють з ринку оренди землі фермерів і дрібних сільськогосподарських товаровиробників, які не можуть із ними конкурувати. Це загрожує самому існуванню цих господарств як юридичних осіб, і, як наслідок, обертається втратою працевлаштування для жителів села, недоотриманням податків та інших платежів сільськими радами, припиненням фінансування сільської інфраструктури через те, що багато з об'єднань зареєстровані у містах, і податки вони сплачують за місцем реєстрації, а не в місцеві бюджети. Тому необхідно впровадити певний механізм, згідно з яким оплата здійснювалася б за місцем діяльності їх виробничих відділень, у сільській місцевості.

Існує і багато інших проблем, пов'язаних із функціонуванням таких господарських структур. Насамперед це недосконалість законодавчої бази, яка призводить до численних порушень у їх діяльності. Хоча закони “Про холдингові компанії в Україні” від 15.03.2006 № 3528-IV, “Про промислово-фінансові групи в Україні” від 21.11.1995 № 437/95-ВР [3, 4] та інші нормативні документи визначають загальні засади функціонування, особливості утворення, діяльності та ліквідації цих об'єднань, проте у них недостатньо охоплено основні аспекти регулювання діяльності структур саме аграрного спрямування.

Зрештою, остаточно не врегульований і термінологічний апарат стосовно їх визначення. Хоч, проаналізувавши [1, 6, 7], можна вважати, що такі форми господарювання являють собою великі вертикально інтегровані аграрні об'єднання, де запроваджується єдиний процес усіх основних стадій виробництва: наукових досліджень, проектування, посіву, догляду за сільськогосподарськими культурами, збору врожаю, обробки і реалізації продукції. Такі об'єднання існують не лише в Україні, а й у багатьох країнах Європи.

Загалом у літературі розглядається декілька причин та передумов виникнення цих господарських структур. Основними з них можна назвати такі: державна підтримка сільського господарства, залучення

значних інвестицій, традиційна орієнтація на великі розміри господарств, пільгове оподаткування, і, як наслідок, висока прибутковість. Крім того, збільшенню їх кількості сприяє порівняно невелика вартість та можливість швидко окуповувати капіталовкладення, оскільки основною метою утворення є отримання надприбутків від експлуатації земель.

Згідно з наявними даними, останніми роками в Україні спостерігається тенденція до збільшення кількості таких форм господарювання. Наприклад, якщо в 2007 р. налічувалось 18 агрохолдингів, які мали у користуванні 1,7 млн. га земель, із середньою площею їх в одному холдингу 94 тис. га, то вже у 2010 р. відомо про 58 компаній, що домінують. Середній розмір таких структур – 69 тис. га., в одному об'єднано близько 20–30 господарств. Розташовані вони переважно в центральній частині України, а в окремих областях агрохолдинги займають половину, а то й більше сільськогосподарських угідь: Чернівецька область – 60 %, Тернопільська – 42 %, Рівненська – 39 %, Полтавська – 38 %. Загалом у користуванні агрохолдингів нині близько 5 млн. га орних земель, або майже 15 % усієї площі ріллі в Україні [6, 10].

Найбільші з них – ТОВ “Українські аграрні інвестиції”, ВАТ ММК ім. Ілліча, NCH Capital, ДП Нафком-Агро – орендують від 200 тис. га земель і більше (табл. 2).

Таблиця 2

**Найбільші агрохолдинги України
за орендованою площею, тис. га [3]**

Назва формування	Площа, тис. га
ТОВ “Українські аграрні інвестиції”	330
ВАТ ММК ім. Ілліча	225
NCH Capital	200
ДП Нафком-Агро	200
ВАТ “Миронівський хлібопродукт”	180
Агропромхолдинг “Астарта-Київ”	180
ЗАТ “Райз-Максимко”	160
Мрія Агрохолдинг	158
ВАТ Приват-АгроХолдинг	150
Агротон	150
Лоутре-Агро	150

Звичайно, переваги функціонування нових інтегрованих господарських структур очевидні. Це насамперед:

- впровадження нової техніки та технологій;
- відповідність виробленої продукції встановленим стандартам якості, чого подекуди важко досягти дрібним сільськогосподарським виробникам;
- забезпечення висококваліфікованими фахівцями кожного окремого сегмента з галузі екології, економіки і землеустрою;
- вихід на зовнішні ринки – для збуту виробленої продукції та залучення додаткових грошових ресурсів;
- прямий експорт, що зменшує ризики і підвищує рентабельність тощо.

Проте, незважаючи на позитивні риси великого агропромислового виробництва, така діяльність має низку негативних тенденцій:

- вирощування лише прибуткових монокультур, що різко погіршує стан орних земель, якщо не вносяться органічні добрива;

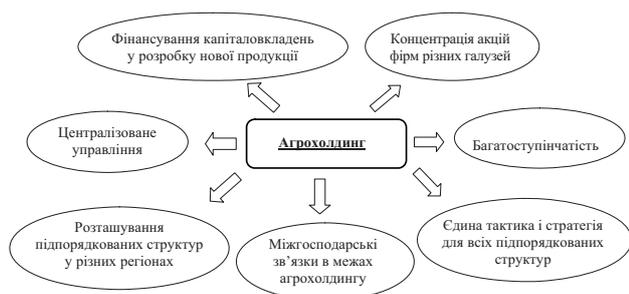
- внесення великої кількості пестицидів, що призводить до забруднення ґрунтів;

- погіршення фінансового становища, а часто і ліквідація дрібних сільськогосподарських підприємств (фермерських господарств, товарних сільських господарств громадян, приватних підприємств), коли через швидкий розвиток агропромислових холдингів вони ризикують втратити конкурентоспроможність тощо [5, 9].

М.М. Федоров [9] визначає такі критерії формування земельних масивів новостворених об'єднань: родочість земель і їх наближеність до великих промислових центрів та сировинних зон. У зв'язку з цим загострюється конкуренція на ринку оренди та суборенди земель. Наведені критерії можна доповнити. Так, на утворення цих форм господарювання впливають й інші фактори, соціально-економічні, екологічні.

Характерні риси нових територіальних структур розглянемо на прикладі агрохолдингу (див. рисунок).

Зазначимо, що територіальне формування земельних масивів господарських структур потребує науково обґрунтованих підходів щодо організації території із урахуванням оптимального співвідношення угідь та заходів з охорони земель.

Основні риси агрохолдингів

Висновки

Результати нашого дослідження дають змогу стверджувати, що об'єднання аграрних, промислових та інших формувань є порівняно новою формою інтеграції в сільському господарстві.

Нині діяльність цих господарських структур є доволі суперечливою. Так, є низка переваг, пов'язаних передусім із залученням значних інвестицій. Проте, з іншого боку, виникає чимало проблем. Оскільки основна мета створення цих формувань – отримати надприбутки від використання земель, вносяться великі кількості пестицидів, вирощуються лише прибуткові культури, порушується організація території, що призводить до забруднення та виснаження земель.

Перспективами дослідження є розроблення науково обґрунтованих підходів щодо організації території зазначених формувань із урахуванням оптимального співвідношення угідь та заходів з охорони земель.

Література

1. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3–9.
2. Волошин Р. Розвиток аграрного підприємництва в контексті земельних трансформацій / Р. Волошин,

Л. Заставнюк // Економічний аналіз. – 2010. – № 7. – С. 39–41.

3. Закон України “Про холдингові компанії в Україні” від 15.03.2006 № 3528-IV // <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. “Про промислово-фінансові групи в Україні” від 21.11.1995 № 437/95-ВР // <http://www.zakon.rada.gov.ua>
5. Кучер А. Специфіка конкуренції в контексті розвитку агрохолдингів / А.Кучер // Формування конкурентоспроможного середовища для досягнення світових параметрів факторіальних і результативних показників виробництва: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 24–25 червня 2010 р. – Тернопіль: ТІ АПВ НААНУ, 2010. – 269 с. – С. 133–136.
6. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві: доповідь на дванадцятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 25-26 лютого 2010 р. / В.Я. Месель-Веселяк. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2010. – 57 с.
7. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в пост-індустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 19–37.
8. Статівка Н.В. Суперечності державного регулювання розвитку аграрної сфери в Україні // <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu> 2010 - 2/doc/3/04.pdf.
9. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4–18.
10. <http://www.agrobiz.com.ua/publications>.

Інтеграційні процеси в сільському господарстві як основа формування нових територіальних структур

О. Кібукевич

Досліджено сучасні тенденції розвитку агроформувань, розглянуто нові форми господарських структур, що виникають внаслідок інтеграції сільськогосподарських, промислових та інших підприємств. Розкрито основні їх риси на прикладі агрохолдингів.

Интеграционные процессы в сельском хозяйстве как основание формирования новых территориальных структур

О. Кибукевич

Исследовано современные тенденции развития аграрных формирований, рассмотрено новые формы хозяйственных структур, возникающих в результате интеграции аграрных, промышленных и других предприятий. Наведены основные их черты на примере агрохолдингов.

Integration processes in agriculture as the basis for a formation of the new territorial structures

O. Kibukevich

Modern trends of the development of agricultural enterprises are explored, new forms of the economic structures, which formed by integration of the agricultural, industrial and other the enterprises are considered.